

İnsanların cəmiyyətin yenidən qurulmasından gözlədikləri müsbət cəhətlərdən biri də hər bir insanın öz müqəddəratını özünün müəyyən edə bilməsi imkanlarının genişlənməsidir. Bütün məsuliyyəti öz üzərinə götürə bilən, bu və ya başqa seçimi etməyi və qarşıya qoyulmuş məqsədlərə çatmağı bacaran şəxsiyyətin roluna bu yeni yanaşma insan fəaliyyətinin bütün sahələrini əhatə edir. Deyilənlər, bütünlüklə qadınlara da aiddir.

Qadınlar iqtisadiyyatda, cəmiyyətdə, nəhayət, dəyişikliklər prosesinin özündə mühüm rol oynayırlar. Onlar haqqı ödənilən və ödənilməyən əməklə məşğul olaraq iqtisadiyyatda fəal iştirak edir, siyasi həyat və şəxsi təşəbbüs sahəsində əhəmiyyətli xidmət göstərirlər. Qadınlar uşaqların xoşbəxtliyinin təmin olunmasında həlledici, ailədə və cəmiyyətdə, xüsusən, keçid dövrünü yaşayan ölkələrin gələcəyinin təmin olunması üçün inkişaf etdirilməsi zəruri olan sahələrdə əsas rol oynayırlar. Azərbaycan da bu ölkələr sırasına daxildir.

Fəlsəfə elmləri doktoru Lələ Mövsümova yazır: "İctimai həyatın mühüm yönlerinden olan gender probleminin doğurduğu mənafə toqquşmaları cəmiyyətin özünün inkişaf dinamikası ilə birbaşa bağlıdır. Bu səbəbdən də, problemi Azərbaycan cəmiyyətində baş verən proseslərdən təcrid olunmuş şəkildə təhlil etmək mümkün deyildir. Azərbaycanda yaşayan qadınlar özünün xüsusi maraqları olan əlahiddə qrup olmayıb, sadəcə, bütün əhalinin yarısını təşkil edirlər və onların konkret problemlərinin fundamental sosial əhəmiyyəti vardır.

Adətən, qadınlar cəmiyyətdəki imkanlarına görə aşağı pillələrdə yer tuturlarsa da, bu, onların yeni nəslin böyüməsi üçün zəruri olan hər şeyi təmin etmək və onun qayğısına qalmaq rolu ilə müəyyən edilən xüsusi tələblərlə bağlıdır. Uşaqların doğulması funksiyası ilə şərtləndirilmiş sosial baxımdan qərarlaşmış bu cür asılılıq qadın və uşaqların firavanlığı arasında qarşılıqlı əlaqəni gücləndirir. Qadınların gündəlik həyatı da, öz növbəsində, bütün cəmiyyətin həyatına çox böyük təsir göstərir və onların inkişafı, bütövlükdə, bəşəriyyətin tərəqqisini səciyyələndirən həssas göstərici kimi çıxış edir. Gender münasibətləri ilə, istiqamətlənmə özlüyündə insanların cinslərindən asılı olmayaraq, bərabər hüquqlu olmasını müdafiə edir. O, feminizm ideyalarından köklü surətdə uzaqdır (baxmayaraq ki, tədqiqatlar nəticəsində, qadınların və uşaqların öz hüquqları baxımından, ən çox sıxışdırılan kateqoriya kimi qalmaqda davam etməsi aydın olmuşdur) və onlar qədər təcavüzkarcasına kəskin deyil.

Sosialist quruluşunda dövlət bazarın, ailənin və başqa vətəndaş təsisatlarının rolunu minimuma endirməklə, əsas sosial qurum qismində çıxış edirdi. Həm də dövlət sosial norma və dəyərlərin, eləcə də, gender bərabərliyi ilə bağlı olan amillərin də rəsmi vasitəçisi və baş hakimi funksiyasını da öz üzərinə götürmüşdü. Sosialist dövləti eəqalitar ideologiyayı təsbit edərək, qadın və kişilərin bərabər-

hüquqlu olmasını qanunvericilikdə təsdiq etsə də, onun məqsədləri və vədləri qadınların gündəlik həyatında reallaşdırıla bilmədi.

Sosialist üsul-idarəsində qadınların vəziyyəti bir sıra mühüm sahələrdə nisbətən yaxşılaşdı. Komanda ilə idarə olunan iqtisadiyyata malik bir sıra ölkələrdə təhsil sahəsində bərabər imkanların inkişaf etdirilməsinə və qadın məşğulluğunun yüksək səviyyəsinin əldə olunmasına kömək göstərilir, uşaqlara hərtərəfli, əsaslı qulluq və anaların sağlamlığının mühafizəsi təmin edilirdi".

Qadınlara belə münasibət sosial ədalətlə deyil, daha çox iqtisadi məqsədlərdən və maraqlardan irəli gəlirdisə də, onun nəticəsi qadınların inkişafında əldə olunan konkret tərəqqidə əksini tapdı.

Azərbaycan qadınları da, beləcə, geniş təhsil almaq imkanı əldə etdilər ki, bu da özünü o zaman onların həyatında, ailədə, cəmiyyətdə, siyasi və dövlət sistemində və b. sahələrdə müəyyən yer tutmasına təsirini göstərməyə bilməzdi.

Ölkənin iqtisadi, sosial və siyasi həyatında keçid dövrünün başlanması gender bərabərliyinin təmin olunmasında dövlət inhisarının ləğv olunmasına gətirib çıxardı və qadınlar bərabərlik baxımından tamamilə fərqli şərtlərin mövcud olduğu açıq mühitdə, imkanların bol olması şəraitində təhlükəli meyllərin də artdığı məkənlə üz-üzə qaldılar. Keçid dövrü qadınları onların əvvəllər məşğulluq və sosial təminat sahəsində əldə etdikləri nailiyyətlərdən məhrum etdi. Bu tənəzzülü, adətən, dövlətin rolunun kəskin və əhəmiyyətli dərəcədə kiçilməsi ilə izah edirlər. Sovet quruluşunun dağıldığı və demokratik cəmiyyətin isə yenidən doğulduğu dövrdə ictimai qüvvələrin geniş birliyindən qadınların cəmiyyət hə-

sahəsində qarşılıqlı əlaqələrin təcürbəsi göstərir ki, mənəvi həyatda baş verən bir çox hadisələrin təməlini heç də əməyin dəyəri və sahibkar şərəfi kimi amillər təşkil etmir.

Bunun bir çox səbəbləri vardır: bütövlükdə, iqtisadi münasibətlərin vəziyyəti, bazar münasibətlərinin hüquqi tənzimləməsinin tam bərqərar olmaması, etika elminin vacib hissəsi kimi, ənənəvi olaraq, mənəvi tərbiyənin vasitəçisi rolunu oynayan ictimai rəyin, demək olar ki, haçalanması və b. Bununla belə, keçid dövründə qadınların inkişafındakı bəzi meyilləri izləmək mümkündür. Bütövlükdə isə, onlar aydın və səlis ifadəsini tapmamışdır.

Azərbaycanda 1990-95-ci illərdə inkişafın səviyyəsinin aşağı düşməsinin əsas səbəbi istehsal həcmının azalması olmuşdur. Keçmiş sosializmdən irs qalmış istehsalın səmərəsiz, bazara uyğun olmayan sistemi, sadəcə olaraq, formalaşmaqda olan bazarın tələbatını ödəyə bilmədi.

Nəticədə, dünya bazarında ictimai məhsulun qiymətdən düşməsi baş verdi. İqtisadiyyatı keçid dövrünü yaşayan bütün ölkələr, demək olar ki, arzu olunan firavanlıq və müterəqqi inkişafın təmin olunması üçün iqtisadi və sosial inkişafın tarazlaşdırılmış kompleks planının müəyyən edilməsi kimi çox mürəkkəb problemin həlli ilə üz-üzə gəldilər.

Burada fərqli cəhətlər həddindən artıq çoxdur, lakin problem postsovet məkəni ölkələrinin hamısı üçün ümumi xarakter daşıyır. İnsan hüquqlarının bərqərar olmasını nəzərdə tutan inkişaf, ölkələr və insanlar qarşısında açılan imkan bərabərliyinin daha çox və geniş məkənda təmin edilməsinə yönəldilmişdir. Söhbət gender tarazlığından gədirsə, məhz inkişafa

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında
Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına
Dövlət Dəstəyi Fondu

KIVDF

www.kivdf.gov.az

Bu yazı Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına Dövlət Dəstəyi Fondunun maliyyə dəstəyi ilə "İnsan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi, vətəndaşların hüquqi, siyasi mədəniyyət səviyyəsinin yüksəldilməsi, sosial və siyasi fəallığının artırılması" istiqaməti çərçivəsində hazırlanıb

Müasir Azərbaycan cəmiyyətində qadın-kishi münasibətləri və onların bərabərliyi problemi

yatında hərlərəfli iştirakının təmin edilməsi üçün tələb olunan səylər reallaşmaya da bilər.

L.Mövsümovanın fikrincə, demokratik cəmiyyətə və bazar iqtisadiyyatına keçid qadınlara həm şəxsiyyət, ana, işçi qüvvəsi, ailənin və kollektivin, müxtəlif birliklərin üzvü kimi, həm də əhəmiyyətli siyasi qüvvə olmaq baxımından mühüm faydalar gətirə bilər. Keçid dövründə qadınları gözləyə biləcək təhlükələri vurğulamaqla yanaşı, bu mürəkkəb problemin həll edilməsinə göstərilən səylərin nə kimi uğurlu nəticələr verə biləcəyinə də diqqət yönəltmək çox vacibdir.

Təəssüflər olsun ki, gender siyasətinin meyilləri və Azərbaycan əxlaqında baş verən proseslərin elmi tədqiqinə dair düzgün informasiyanın azlığı, qadın həyatında baş verən dəyişikliklərin daha geniş iqtisadi, sosial və siyasi kontekstə aydınlıq gətirilməsini çətinləşdirir. Bu gün bazar münasibətlərinin formalaşması ilə bağlı olaraq, mənəvi həyatda baş verən məsələlərin və mənfi xüsusiyyətləri çoxluq təşkil edən meyillərin ortaya çıxması, hələlik, nəzəriyyəçi diqqətdən kənar qalmışdır.

Bazar münasibətlərinin formalaşmaqda olan səviyyəsi və biznes

belə yanaşma daha məqsədəuyğun sayılır. BMT-nin gender bərabərliyinin inkişafına insan hüquqları baxımından yanaşması maraqlıdır. Bu mövqeyin bəyan edilməsi zamanı ümumi inkişaf problemi insanın seçim imkanının daha da genişləndirilməsi kimi önə çəkilir ki, bu da, bütövlükdə, mənəviyyət problemləri ilə birbaşa bağlıdır. Qeyd edildiyi kimi, bunlar cəmiyyətin bütün üzvləri üçün imkanlar bərabərliyi, nəsilən-nəslə bu imkanların sabitliyi, insanların inkişaf prosesində iştirak etməsi və bu inkişafın nəticələrindən bəhrələnməkdən ötrü onların hüquqlarının təmin edilməsi ilə əlaqədardır. Bu məqsədlərə nail olmağın əsas vasitələri insan hüquqlarının, o sirdən da, qadınların hüquq bərabərliyinin təminindən və onların müdafiəsindən ibarətdir.

İnsan birliklərinin inkişafına insan hüquqları baxımından yanaşmanın tarixi kökləri öz başlanğıcını İkinci Dünya müharibəsinin nəticələrindən götürür. 1948-ci ildə qəbul edilmiş "Ümumdünya insan hüquqları bəyannaməsi" baş vermiş müharibənin dəhşətlərinə siyasi reaksiya idi. Burada cinsindən, irqindən, dilindən, dinindən asılı olmayaraq, bütün insanların

cəmiyyət həyatında ləyaqətlə iştirak etmək hüququ təsdiq olunur, beynəlxalq birliklərin qəbul etdiyi ümumbəşəri dəyərlər bəyənilir və qəbul olunurdu. Beynəlxalq Valyuta Fondu və Ümumdünya Bankı kimi təşkilatlar da bu dövrdə yaradıldı ki, bunlar müharibəyə gətirib çıxaran iqtisadi fəlakətlərin qarşısını almalı, iqtisadi artım nəticəsində yoxsulluğun ləğv edilməsini təmin etməli idilər. İnkişaf prosesində ortaya çıxan problemlərin ilkin səbəblərinin aradan qaldırılmasına dair razılıqla bağlı olaraq, siyasi, iqtisadi və sosial hüquq və şərtlər arasındakı mürəkkəb qarşılıqlı əlaqələrdə anlaşma formalaşmışdır.

L.Mövsümova daha sonra yazır: "Ən mühüm nailiyyətlərdən biri də belə bir faktın etiraf edilməsi oldu ki, de-yure, yeni qanun qarşısında bərabərlik, de-facto bərabərliyin olması demək deyildir. Hüquqi təminatlara baxmayaraq, qadınlar struktur maneələri və sistemli ayrı-seçkilik ucundan bərabər imkanlardan məhrumdurlar. Mənəviyyətə və əxlaqa insan hüquqları baxımından yanaşma mahiyyətə bərabərliyi tələb edir. Burada etiraf olunur ki, çoxdan mövcud olan maneələrin aradan qaldırılması üçün xüsusi müsbət ayrı-seçkilik tədbirləri tələb oluna bilər. Həmçinin, o da vurğulanır ki, hamıya bərabər münasibət, son nəticədə, bərabərsizliyə gətirib çıxara bilər. Buna görə də, əsas məqsəd qadın və kişilərə eyni münasibətin təmin olunmasından daha çox onların hər ikisi üçün bərabər nəticələrin əldə olunmasına nail olmaqdır. Bu cür yanaşma bərabərlik və iştirakın xidmətlər sistemində, yardım tədbirlərinə, maliyyələşdirməyə, sosial proqramlara, siyasət və qanunvericiliyə inteqrasiya edilməsinə yönəlmişdir. Qadınlara münasibətdə bütün ayrı-seçkilik formalarının ləğv edilməsinə dair 1979-cu il Konvensiyası, beynəlxalq birliyin öhdəliklərini əks etdirən sənəd olmaqla bərabər, hüquqların, sadəcə, bəyan edilməsindən həlli vacib olan məsələlərin və bu hüquqların həyata keçirilməsi üçün zəruri olan tədbirlərin müəyyən edilməsinə doğru irəliləyiş etdi. Qadınların vəziyyətinə dair 1995-ci ildə 4-cü Beynəlxalq Konfransda qəbul edilmiş fəaliyyət platformasında, Konvensiyanın qadınlara münasibətdə bütün ayrı-seçkilik formalarının ləğv olunmasına dair müddəalarının yerinə yetirilməsi sahəsində tədbirlər kompleks müəyyən edilmişdir.

Vahid Öməröv,
fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru